

ВІДГУК

офіційного опонента доктора філософських наук, професора,
професора кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи» Скринник З. Е.
на дисертаційну роботу Огорокової Віри Вікторівни
на тему «Постмодерністське моделювання образу нової соціальної
реальності», представлену на здобуття наукового ступеня доктора
філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та
філософія історії

Актуальність дослідження образу нової соціальної реальності та технологій його моделювання в суспільній свідомості засобами постмодерної парадигми безперечна у світлі соціокультурних, а ще в більшій мірі – політичних та геополітичних трансформацій сучасного суспільства як в Україні, так і в глобальному вимірі.

За вихідне положення дослідження дисертантка слушно взяла констатацію, що стрімке поширення інформаційно-комунікативних технологій чинить потужний вплив на свідомість людини, результатом якого стала масована симуляція соціальної реальності. Це веде до відмови від об'єктивної основи пізнання соціальної реальності, розмиває межі між об'єктом і суб'єктом пізнання, трактує соціальну реальність, що базується на релятивних ціннісних орієнтаціях, як невпорядковану і фрагментовану систему. Тому в умовах нелінійного розвитку суспільства стає актуальним питання формування образу нової соціальної реальності, який, з одного боку, виступає в якості відповіді на складні трансформаційні процеси сучасного соціуму, з другого – є своєрідним засобом пізнання соціального середовища і його подальшого конструювання.

Обравши об'єктом дослідження образ нової соціальної реальності, дисертантка слушно наголошує, що «в сучасній соціальній теорії немає більш багатозначного і неясного поняття аніж категорія соціальна реальність» (с. 34), підкреслюючи разом з тим базовий статус цього поняття в онтогносеологічному аналізі соціуму та людини. У підрозділі 1.1. «Образ нової соціальної реальності у свідомості людини та суспільства» вона, відповідно до завдань своєї роботи і констатованої теоретичної невизначеності цього

вихідного для дисертації концепту, здійснила розлогий ретроспективний аналіз проблеми дефініції соціальної реальності, продемонструвавши її складність, багатогранність і різноманітність підходів до визначення цього поняття. Можна було б очікувати, що на основі такого аналізу методологічних підходів до визначення сутності соціальної реальності дисертантка спробує синтезувати власну інтерпретацію концепту «соціальна реальність», проте, на жаль, вона обмежилася констатацією: «склалася парадоксальна ситуація: з одного боку, соціальна філософія активно тематизує постсучасність, постулюючи десоціалізацію світу, і тим самим виносить за рамки питання про сутність соціальної реальності; з другого – соціогуманітарні галузі прикладного характеру (наприклад, соціологія чи політологія) активно вживають поняття «соціальна реальність», розглядаючи його здебільшого ситуативно та операціонально» (с 56).

Дуже ретельно в дисертації експліковано зміст ключового для теми роботи поняття «образ»; проаналізовані підходи до його визначення у середовищі наукових досліджень. Принциповим для концепції В.В.Окорокової ми вважаємо твердження, що «у нашій свідомості світ представлений у вигляді образу світу, який при цьому ми можемо відокремити від самого світу, тобто можемо віддати собі звіт в тому, що є об'єктивним світом і що є психічною діяльністю, яка протікає за своїми законами» (с. 50). При цьому дисертантка розглядає образ нової соціальної реальності як спосіб рефлексії соціального середовища, що впливає на відображення і пояснення процесів дійсності. Ця рефлексія включає в себе раціональний критицизм в осмисленні дійсного стану суспільства, кризових процесів у соціальному середовищі і шляхів його подальшого розвитку.

Подальший логічний крок у розгортання авторської концепції – експлікація постмодерністської парадигми образу нової соціальної реальності (підрозділ 1.2). Її ключові характеристики, на думку дисертантки – диверсифікація (у спектрі соціальних відносин і сфер від економіки до культури), поліфонія і сингулярність соціальних суб'єктів, що безперервно

взаємодіють в контексті полілогу, інтерактивність соціальних суб'єктів, інтерсуб'єктивність. Звідси вона виводить висновок, що для постмодерну суспільство як об'єкт дослідження є принципово непізнаваним. Можна лише констатувати його наявність як суперсистеми щодо незалежних одна від одної, синхронних по відношенню одна до одної, інтерактивних, динамічних систем, які спонтанно розвиваються.

Не можна не погодитися з авторкою в її констатації глибоких проблем як теоретичного, так і соціально-практичного характеру: з поступовим впровадженням інформаційних технологій усувається співвіднесеність образу соціальної реальності з дійсністю – суспільство задовольняється штучними системами знаків. Симулятивна природа цих знакових систем «руйнує соціум зсередини, точніше, трансформує, змінює до невпізнання звичні нам соціальні зв'язки і відносини. Зникає межа між реальністю і симуляцією. Світ і разом з ним людина поступово позбавляються принципу реальності, яка більше не переживається, а лише симулюється. І ми маємо справу вже не стільки з речами і їх однозначними функціями, скільки зі справжніми функціональними симулякрами. Посилюється відчуження людини. Речі замінюють конкретні міжособистісні та соціальні відносини» (с. 63).

Проте, повністю поділяючи стурбованість дисертантки цими деформаціями образу соціальної реальності, вважаємо певним перебільшенням її твердження, що «головною віссю сучасного суспільства» (виділення рецензента) стала стратегія підміни, імітації, симуляції, що «людська життєдіяльність майже не представляє реальному можливостей для прояву, а велика частина наших соціальних занять і обов'язків описується категорією гіперреального». Це неможливо з простої причини: при всій нестримній експансії симульованих образів, об'єктивна соціальна реальність, яка перебуває поза межами уваги масової свідомості (і при тому кардинально відрізняється від цих образів), нікуди не ділася. Не брати її до уваги – значить опинитися за межею граничних умов виживання суспільства. І чим радикальнішим є відсторонення образу дійсності від самої дійсності, тим більш болючою і

дороговартісною буде неминуча зустріч з цією об'єктивною соціальною реальністю. Адже соціально значущі рішення, сформовані й реалізовані на основі хибного образу реальності, призводять до масштабних проблем, а часом і соціальних катастроф, таких як фінансово-економічні кризи, воєнні конфлікти, техногенні та соціогенні надзвичайні ситуації. Тому необхідним компонентом соціальної реальності (не образу!) є наявність еліти і соціальних інституцій, які за будь-яких обставин зберігають тверезе і достатньо об'єктивне розуміння наявної ситуації і забезпечують стабільність та динаміку соціуму через прийняття виважених соціально значущих рішень.

Враховуючи потребу узгодження образу реальності з наявним станом речей, дисертантка досліджує два основних механізми репрезентації образу нової соціальної реальності в сучасному інформаційно-комунікативному просторі: механізм відображення дійсності і механізм її конструювання. Вона наголошує саме на потребі максимально об'єктивного, нейтрального, незалежного від особистісних і корпоративних інтересів, зовнішніх і внутрішніх обставин відображення дійсності як основному завданні цих механізмів.

Значну увагу в розділі 2 слушно приділено гносеологічному базисові та епістемологічним засадам моделювання соціальної реальності з наголосом на розширенні методологічної бази її пізнання саме через методологію віртуальних технологій моделювання. Дисертантка обґрунтовано доводить, що за сучасних умов відбувається віртуалізація суспільства – процес субституції реальних різноманітних соціальних феноменів їх образами-моделями. Особливість цього явища полягає в тому, що симуляція є не просто механізмом імітації того, чого насправді немає, але й засобом приховування того, що реально існує. Цей механізм докладно експлікований на засадах компаративного аналізу віртуального моделювання у підрозділі 2.2, де проведено класифікацію моделювання соціальної реальності, виділено типи і технології імітаційного моделювання. Тут знову-таки хочеться підкреслити настановленість дисертантки на розкриття нових моделей співвіднесення

уявлень, породжених віртуальним моделюванням, з об'єктивною реальністю, що свідчить про практичну значущість дисертаційної роботи.

Одним з базових методологічних принципів дисертаційного дослідження, що забезпечує його евристичну ефективність, є розгляд соціальної реальності як складної динамічної самоорганізованої системи, в якій моделювання образу нової соціальної реальності, розглянуте авторкою поетапно, постає як прояв її самоорганізації (с.160). Розглядаючи й саму віртуальну реальність як самоорганізовану систему, дисертантка виділяє такі її характеристики: множина неоднорідних компонентів; активність (цілеспрямованість) компонентів; безліч різних взаємозв'язків між компонентами, які паралельно виявляються; семіотична природа взаємозв'язків; відкритість; динамічність, здатність до навчання, еволюційний потенціал (с. 166).

Хочеться підтримати аргументацію дисертантки на користь твердження, що самоорганізація віртуальної соціальної реальності реалізує важливу функцію: це «створення віртуальних моделей, що розкривають перед людиною інший соціальний порядок, дозволяють людині відчувати новий світ, досягнути образ кращого майбутнього» (с. 172). Таким чином дослідниця вводить у концептуальний апарат своєї роботи постулат, що онтологічні підстави віртуального моделювання укорінені в утопічній свідомості, «яка як ніяке інше явище соціального буття направлена на створення моделі ідеального суспільного устрою» (с. 174). Характеристика віртуального моделювання соціальної реальності у параметрах утопічного мислення – один з важливих наукових результатів дослідження. Ми наголосимо, зокрема, такі тези дисертантки: по-перше, утопія це опозиція стосовно наявного соціального буття; по-друге, ірраціональний характер сприйняття дійсності утопічною свідомістю; по-третє, недосяжність абсолютного здійснення ідеалу в історичній реальності (с. 178); по-четверте, крайній радикалізм утопії – це вихід за межі не тільки дійсного, а й можливого, якщо його розглядати як розвиток дійсного; по-п'яте, паралельне формування антиутопічної картини світу, яке також є наслідком віртуалізації свідомості. Ці тези ведуть дослідницю до дуже

важливих практичних висновків: віртуальна реальність як втілення утопічної свідомості «не є щось, що має місце «без наслідків» взагалі або «щось, що впливає тільки на почуття», або що-небудь, відповідне подібним визначенням ефемерності, онтологічної неспроможності, – інакше вона була б «мрією» або «фікцією», тобто не володіла б онтологічним статусом, необхідним для її реалізації». Насправді вона є способом досягнення «онтологічної безвідповідальності», завдяки якій «віртуальна реальність уникає підлегловладних відносин, отримує особливі переваги в соціальному полі влади» (с. 187).

Солідаризуючись із стурбованістю дисертантки у наведених вище міркуваннях, ми, разом з тим, хотіли би застерегти від песимістичної оцінки іншого аспекту віртуального просторово-часового соціального континууму, розглянутого у підрозділі 3.2.: «створення мережі (інтернет – 3.С.) є тим кроком, що веде до зростання свідомості у вигляді «гігантської психобіологічної операції». Об'єднуючи свідомості людей, які знаходяться у віртуальному просторово-часовому континуумі, інтернет може призвести до товариства свідомостей людей, звільнених від традиційних морально-правових, гуманістичних та інших обмежень» (виділення 3.С.), стверджує В.В.Огорокова з посиланням на К.Ю.Галкіна. Поняття «гігантської психобіологічної операції» введене П.Тейяром де Шарденом з цілковито іншим змістом: це оновлення життя на Землі на етапі «наджиття» – витворення з одиничних людських свідомостей, «зерняток думки», гармонізованої спільноти свідомостей, «планетизація» людства, його масове згуртування, в результаті якого перед людством відкривається нова перспектива – внутрішня тоталізація світу, витворення Духу Землі, який Тейяр недвозначно ототожнює з втіленням найвищої моральності – боговдохновенного порядку людського життя. Безперечно, сучасні ІТ технології несуть у собі можливості як для першої, так і для другої моделі розвитку подій, але комп'ютери при цьому залишаються не більше ніж технічними засобами для реалізації смислів, які створюють не машини, а люди. Тому справедливо буде відзначити, що віртуальне

«товариство свідомостей людей» буде тим, чим ми самі його й створимо. Загроза походить не від технологій, а від нашої спроможності піднятися на рівень нових можливостей і самим «дорости» разом із цими можливостями.

У цьому плані, на наш погляд, дисертантка заторкнула надзвичайно важливу проблему готовності суспільства до можливостей, які відкриває віртуалізація сучасного соціуму. Проблема «футурошоку» не нова: багато написано і сказано про те, що майбутнє для людини доби Постмодерну настало скоріше, ніж вона змогла підготуватися до його викликів. Новизна підходу нашої дослідниці полягає в розкритті механізмів компенсації цієї не лише психологічної, але й соціальної і культурної непідготовленості людини: це створення віртуального світу – сприятливого емоційного середовища з полегшеною комунікативною функцією. «Об'єктивна реальність сьогоdnішнього дня позбавлена певної душевності.... Віртуальна ж культура пропонує будувати світ на діяльності і комунікації з одnodумцями... Міфологічність і казковість (виділено З.С.) як відмінні риси віртуальної культури виявляються привабливими для учасників субкультурних утворень» (с. 206).

Зворотною стороною цієї компенсації, як слушно доводить дисертантка, стає ескапізм – «згідно з компенсаторно-психологічним сценарієм вихід людини в штучно змодельований світ відбувається як бажання ізолюватися від світу реального» (с. 211), для чого кіберпростір створює можливості, незрівнянні ні з якими попередніми формами зовнішнього або внутрішнього ескапізму.

Подальший розвиток теми визначення людиною свого місця в новій соціальній реальності знаходимо у Розділі 4 «Антропологічна сутність віртуального моделювання». Заслуговує всілякої уваги констатація дисертантки, що «поява принципово нового типу інформаційного суспільства та розвиток мережових комунікацій різко змінюють характер соціалізації і, отже, формування особистісної ідентичності. Соціалізація в сучасному суспільстві знайшла нове значення, розглядаючись як інформаційна

соціалізація... одним з найбільш значущих підсумків віртуалізації всіх сфер життя слід визнати виникнення *Homo virtualis*» (с. 219 - 222).

Ідентичність людини у віртуалізованій суспільній реальності можна розглянути принаймні у двох аспектах. По-перше, це приналежність до новоутвореної соціально-культурної спільності людей, об'єднаних прагненням значну частину свого життя проводити у віртуальному світі, де успішно задовольняються основні культурні та соціальні потреби. Дисертантка слушно підкреслює, що однією з причин того, що людина прагне піти з реального життя у віртуальний світ, є мала «енергоємність» всіх процесів, що відбуваються у віртуальному житті. Прагнення зберігати нашу енергію в віртуальному світі задовольняється максимально повно. На нашу думку, не є суттєвим перебільшенням навіть зауваження дисертантки, що основними «жителями» комп'ютерного віртуального світу є саме ледачі. При цьому йдеться, на жаль, не лише про фізичну, а й духовну ліню (с. 222). Слушно В.В.Окорокова відзначає парадокс: з одного боку, поширеною є думка, що віртуальна реальність створює широкі можливості для максимального збільшення свободи особистості, творчості і т.п. Проте, з другого боку, особливістю віртуальної особистості є наявність яскраво виражених залежностей: інтернетоманія, ігроманія, телеманія широко обговорюється в психологічній і медичній літературі.

Другий аспект віртуалізованої ідентичності – це самоідентифікація людини не з її наявним «Я», а втеча від себе реального: у віртуальному світі ми можемо знову бути тим, ким ми давно і безповоротно перестали бути або безуспішно прагнемо стати в реальності. Зокрема ця втеча здійснюється у напрямку до причетності до анонімної колективності, це втеча від свободи і відповідальності. «Множинні симуляційні технології, поширені в сучасному соціумі, або захоплюють людину в безглузду гонку, що симулює реальне життя, нав'язуючи їй численні, іноді не властиві їй бажання, або роблять її вічним глядачем, даючи замість життя лише її ілюзію, видимість, а замість

включеності в реальність – відчуття включеності і прилучення до всього, що робиться на екранах телевізорів» (с. 230).

Особливий інтерес в дисертації викликає Розділ 5, присвячений українському контекстові віртуалізації соціальної реальності. Цей інтерес пов'язаний, зокрема, з процесами президентських виборів в Україні 2019 р., в яких з небаченою і неочікуваною силою виявився вплив, власне, віртуальної картини соціальної реальності на масову свідомість при прийнятті кардинальних соціально значущих рішень. Слід зауважити, що подібні феномени виявляють себе сьогодні у багатьох суспільствах, спонукаючи розглядати нову масову тенденцію в сучасній соціальній динаміці. Найбільш показовим прикладом може слугувати процес Brexit'у, який все далі розкриває, наскільки глибоким був розрив між образом соціальної реальності в свідомості учасників референдуму про вихід Великої Британії з ЄС і об'єктивним станом справ в момент прийняття цього рішення. Маємо визнати, що В.В.Окороковій вдалося сформулювати низку відповідей на питання, гостра соціальна значущість яких стала очевидною щойно вже після того, як текст дисертації був у цілому завершений.

Безперечно, для розуміння цих процесів в Україні важливу роль відіграють чанники, висвітлені в усіх розділах дисертації, а також аналіз стану розвитку цифрової культури, проведений у підрозділі 5.1. Проте окремо виділимо розглянуту в підрозділі 5.2 проблему віртуальної держави – «новітнього типу держави, форматування її досі невідомих функцій, трансформації самої сутності держави як політичного інституту» (с. 302). Вважаємо за необхідне підкреслити, що держава, як і інші визначені законом соціальні інституції, як уже було відзначено – це запорука стабільності і суверенітету будь-якої країни, тому її віртуалізацію ми однозначно вважаємо загрозою самим основам соціальності. Звичайно, говорячи про віртуалізацію держави, ми розрізняємо поняття «віртуальна держава як штучно створена за допомогою комп'ютерних технологій спільнота» і концепцію електронного уряду, що створює максимально комфортні умови для сервісів, які надає

традиційна держава своїм громадянам. У цілому вважаємо цілком слушною апеляцію дисертантки саме до основного міжнародно-правового документу, що унормовує поняття «суверенна держава» - Конвенції Монтевідео 1933 р., в якій дається юридичне визначення держави, а також підтримуємо авторську трактовку віртуальної держави як «псевдодержавного утворення».

Як показано вище, усвідомлення гострої проблеми співвідношення сконструйованого в постмодерністській парадигмі віртуального образу нової соціальної реальності та об'єктивного стану соціуму проведена логічно через всі основні конструктивні елементи авторської концепції. Можна стверджувати, що сформульовані дослідницею об'єкт і предмет дисертації й не вимагають ширшого висвітлення цього аспекту роботи. Разом з тим, хочемо в порядку побажання В.В.Окороковій щодо подальшого напряму розвитку її наукових пошуків наголосити, що саме ця проблема в найближчий час потребуватиме все нових і значно конкретніших наукових результатів.

Зокрема – і цей аспект мав би знайти своє висвітлення в дисертації – слід дослідити такий важливий момент створення віртуального образу нової соціальної реальності, як свідомі й цілеспрямовані маніпуляції, які переводять віртуалізацію соціальної реальності з режиму стихійного спонтанного процесу в зовсім інакшу площину. Дисертантка побіжно, але дуже влучно торкається цієї «больової точки»: будь-яка віртуальна модель соціальної реальності «є по суті певним бізнес-планом» (с. 169), і це надзвичайно серйозна соціальна проблема.

Оцінюючи дисертаційну роботу В.В.Окорокової у цілому, констатуємо, що вона має чітку логічну структуру, добрий науковий стиль викладу, правильно оформлений бібліографічний апарат. Згадані вище інші зауваження, висловлені в ході аналізу дисертації, не мають принципового характеру і не знижують загальної високої оцінки роботи. Ознайомлення з текстом дає всі підстави для висновку, що дисертація Окорокової Віри Вікторівни являє собою закінчену наукову працю, яка містить оригінальну авторську концепцію розв'язання теоретично та практично актуальної проблеми. У ній проведений

гносеологічний та онтологічний аналіз віртуального моделювання образу нової соціальної реальності, який дозволяє виокремити низку його властивостей: правдоподібна імітація; суб'єктивність моделі; інтерактивність; інформативність; повнота відображення необхідних властивостей прототипу; передбачуваність; можливість зміни моделі, її трансформованість; зручність її використання, доступність; необмеженість просторово-часового континууму. Обґрунтовано, що віртуальне моделювання є не лише методом пізнання, але і способом конструювання соціальної реальності, конструктивним компонентом організації соціального буття. Запропонована дисертанткою концепція містить перспективні ідеї для подальших досліджень.

Провідна проблема дослідження і весь комплекс пов'язаних з її розв'язанням завдань визначені і опрацьовані авторкою самостійно. За темою дисертації опубліковано 46 наукових праць: 1 одноосібну монографію, 20 статей у вітчизняних фахових виданнях, 4 статті у наукометричних та міжнародних виданнях інших держав за фахом, 1 статтю в іноземному науковому виданні, 17 публікацій статей і тез на міжнародних й вітчизняних наукових конференціях, у яких з достатньою повнотою оприлюднені самостійно одержані дисертанткою результати дослідження.

Автореферат дисертації відповідає п. 13 Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

За актуальністю, новизною, науковою і практичною цінністю дисертація Огорокової Віри Вікторівни «Постмодерністське моделювання образу нової соціальної реальності» відповідає Наказу МОН «Про затвердження вимог до оформлення дисертацій» № 40 від 12.01.2017 р. та п. п. 9, 10, Постанови Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів».

Враховуючи викладене вище, вважаємо, що дисертація Огорокової Віри Вікторівни дає необхідні підстави для здобуття

наукового ступеня доктора філософських наук зі спеціальності 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

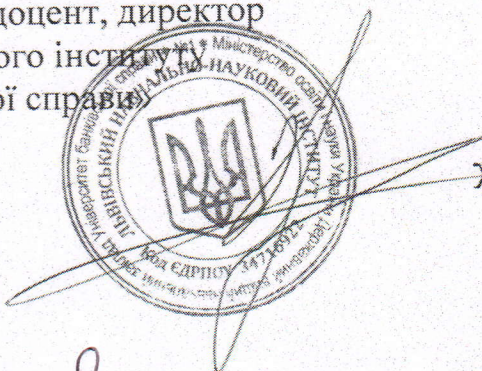
Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри менеджменту та соціальних наук
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

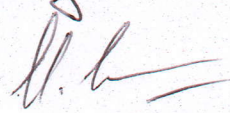
 Скринник З.Е.

Підпис доктора філософських наук, професора Скринник З.Е.
завіряю

Кандидат філософських наук, доцент, директор
Львівського навчально-наукового інституту
ДВНЗ «Університет банківської справи»

 Жеребило І.В.

Відгук надійшов з ради 21.06.2016
Зг. секретар С.В. Балащенко